СВІТ 15.09.2023 | Микола Капітоненко

Нова лінія геополітичного розколу

Настають найнебезпечніші часи: розрив між старим гегемоном і новим претендентом на гегемонію скорочується.

Термін «Глобальний Південь» останнім часом набув незвичного поширення в Україні, хоча єдності щодо його розуміння чи доцільності бракує. Поширення пов'язане здебільшого із тим, що нарешті став очевидним глобальний вимір російсько-української війни: виклик світовому порядку, в якому саме ключові країни, що розвиваються, відіграють визначальну роль. Розбіжності у трактуванні терміну та прив'язаних до нього наративах відображають побоювання, брак розуміння та стратегії України щодо цих країн. Деякі з них надто близькі до Росії, інші часом надто вороже налаштовані щодо Заходу; мають власний порядок денний і сприймають російську агресію проти України крізь призму власного досвіду та інтересів. І якщо риторика українського керівництва систематично звертається до необхідності відновити міжнародний порядок, заснований на правилах, то країни, що розвиваються, дедалі частіше підкреслюють бажання ці правила змінити. Російсько-українська війна стає частиною глобального контексту і процесів, що виходять далеко за межі контролю її безпосередніх учасників, – завдяки чому може стати ще довшою.

Піднесення Глобального Півдня

Як десять років тому всюди можна було почути розмови про посилення Китаю, так сьогодні не можна не дізнатись про піднесення Глобального Півдня. Китай за десять років посилився настільки, що США визнали його ключовим геополітичним суперником. Черга за Глобальним Півднем.

Російсько-українська війна стає частиною процесів, що виходять далеко за межі контролю

«Третій світ», Глобальний Південь, периферія/напівperiферія, країни, що розвиваються, – всі ці терміни тією чи іншою мірою охоплюють відносно бідні країни, багато з них колишні колонії, в яких живе

її безпосередніх учасників, – завдяки чому може стати ще довшою

більша частина населення світу. Ця більша частина населення світу живе порівняно бідно: щорічний дохід на душу населення в країнах, що розвиваються, в середньому складає близько $7 тис., хоча в межах цієї групи може коливатися від $415 у Сьєрра-Леоне до майже $30 тис. у Саудівській Аравії. Об'єднує ці різноманітні країни не тільки бідність (із рідкісними винятками), але й структура економіки, технологічна залежність, вразливість до руху фінансових капіталів та хронічне відставання від розвинених економік, що забезпечують своїм громадянам щорічний дохід на душу населення в розмірі вже більше $55 тис.

Проблема, з погляду тих, хто також використовує слова «світ-система» й «периферія» замість Глобального Півдня, полягає далеко не тільки у відносній бідності. Різні економічні стартові умови, в тому числі й у минулому на відстані п'яти століть, створюють структурні дисбаланси, змушуючи міжнародну політику працювати у спосіб, який забезпечує розвиненим капіталістичним економікам ще більше переваг у майбутньому і прирікає країни, що розвиваються, на постійне відставання.

Ідея про більш справедливий світ, звичайно, виникла давно, але час від часу вона стає достатньо потужною, щоб стати політичним гаслом. Особливість сучасного історичного моменту в тому, що достатньо велика кількість доволі різних країн Глобального Півдня готові цю ідею підтримати з тим, щоб кинути виклик міжнародним правилам гри, створеним Заходом (Глобальною Північчю) у власних інтересах.

Передумовою для цього стало поступове зростання питомої ваги країн Глобального Півдня у населенні планети, світовій економіці та міжнародні політиці. Безпрецедентне економічне зростання Китаю протягом вже більше як чотирьох десятиліть є, звичайно, найбільш яскравим прикладом і найбільш помітним політичним фактором. Але Китай не є єдиним випадком. Історію його успіху вже повторюють чи можуть повторити у найближчому майбутньому Індія, Індонезія, Туреччина, Мексика, В'єтнам, Малайзія, Казахстан чи Нігерія – країни, які демонструють значні темпи щорічного економічного зростання. Економіки країн Глобального Півдня стають дедалі більшими, але водночас зростає і населення, внаслідок чого далеко на всім із них вдається принципово покращити добробут

своїх громадян.

Історію його успіху вже повторюють чи можуть повторити у найближчому майбутньому Індія, Індонезія, Туреччина, Мексика, В'єтнам, Малайзія, Казахстан чи Нігерія

Відповідно до поглядів, традиційно популярних в Латинській Америці, країни, що розвиваються, потрапили у пастку залежності, що тримає їх на великій відстані від розвинених економік. Дехто називає це неоколоніалізмом, маючи на увазі те, що формально метрополії пішли і настала незалежність, але на практиці залишилась вразливість та залежність економік колишніх колоній від технологій, ринків та грошей розвинених держав Заходу. Що цікаво, Україна із показниками щорічного доходу на душу населення близько $4,5 тис. теж належить до групи країн, що розвиваються. Це враження посилюється помітними антиколоніальними рефренами у риториці, де минуле зображене як епоха колоніальної залежності від Росії, в чому криються причини багатьох негараздів. Такі підходи добре зрозумілі в Латинській Америці, але реалії безпеки і війни роблять стратегічні інтереси України особливими.

Асиметрія умов, на яку посилаються країни Глобального Півдня, є питанням міжнародної політики, і його вага останнім часом значно зросла. Поширення таких поглядів серед широкого фронту різних держав поступово проводить нову лінію геополітичного розколу: не між цивілізаціями або ідеологіями, але між розвиненими країнами Глобальної Півночі та відносно бідним і, що важливіше, дискримінованим, на його думку, Глобальним Півднем.

Сьогодні лише на Китай та Індію припадають майже 30 відсотків світової економіки та 35 відсотків населення Землі. Якщо додати до них багаті на природні ресурси Росію, країни Африки та Близького Сходу, то під контролем Глобального Півдня буде більше половини енергетичних ресурсів планети. Це – велика кількість країн із динамічними економіками, які б хотіли повторити успіх «азійських драконів», але часто звинувачують Захід в тому, що їм це не вдається. За усього різноманіття їх об'єднує думка про те, що правила гри у світовій економіці та міжнародній політиці треба переглянути із урахуванням кардинальних геополітичних змін. Останнім часом ця ідея супроводжується зростанням матеріальних можливостей, а також наростанням кризи старого світоустрою, симптомом та

каталізатором чого стала російсько-українська війна.

БРІКС, G20 та архітектура глобального управління

Боротьба за майбутнє міжнародного порядку позначається на роботі міжнародних інституцій. Перманентна критика ООН з усіх боків доповнюється трансформацією ролі нових форматів. У фокусі уваги останнім часом були два з них: БРІКС та G20, саміти яких пройшли у серпні та вересні. Спільним знаменником цих двох форумів стало зростання амбіцій країн Глобального Півдня та пошук ними елементів довгострокової стратегії в умовах кризи архітектури міжнародної безпеки.

Підсумки зустрічі G20 у Нью-Делі викликали суперечливі оцінки. З одного боку, багато учасників назвали зустріч успішною; але з іншого – це може бути спробою видати бажане за дійсне. Ключові питання саміту – глобальні фінанси та зміни клімату – залишились без конкретних відповідей; хоча це й звичний стиль роботи G20. А от оцінка російської агресії проти України продемонструвала наявність різних оцінок та межу впливу Заходу всередині групи найбільших країн світу. Саміт став бенефісом прем'єр-міністра Індії Моді, і, схоже, його метою було досягти дипломатичного результату ціною пошуку компромісних формулювань.

Якщо рухатись далі шляхом пошуку компромісів, то Захід може опинитися у меншості вже незабаром. Порівняння фінальних декларацій попереднього саміту G20, що відбувся в Індонезії, та нинішнього вказує на те, що ставлення форуму до російсько-української війни було й залишається неоднозначним. Поміж іншим, це означає, що протягом війни країни Заходу не змогли переконати Глобальний Південь в тому, що для нього ця війна несе таку саму загрозу. Стратегічна відповідь Китаю, Індії та інших великих країн, що розвиваються, формулювалася доволі повільно, але зараз виглядає стійкою: російсько-українська війна є шансом змінити правила гри. Системи національних інтересів окремих країн роблять поразку Росії в цій війні неприйнятною для них, при всьому щирому співчутті українцям. В умовах кризи глобальної архітектури безпеки багато країн Глобального Півдня почали грати власну гру, керуючись прагматичними інтересами.

Якщо рухатись далі шляхом пошуку компромісів, то Захід

Деякі з них робили це вже давно, наприклад, країни БРІКС. Від початку аморфне й суперечливе утворення із абстрактними

може опинитися у меншості вже незабаром

спільними інтересами й низьким рівнем взаємозалежності в умовах російсько-української війни і загальної кризи міжнародного порядку отримало нове дихання та знайшло нові перспективи. Саміт у серпні ухвалив рішення про розширення за рахунок шести нових членів, що зробило об'єднання більш схожим на коаліцію держав Глобального Півдня. При всій слабкості економічної складової, обмеженої залежністю економік країн-членів від ринків держав Заходу більшою мірою, ніж від ринків одна одної, політичний та геополітичний виміри співпраці стають дедалі сильнішими. Основою цих вимірів виступає боротьба за перебудову світової економіки, яка забезпечить країнам, що розвиваються, більш привабливі умови глобального обміну. Російсько-українська війна та її міжнародний контекст додали до цих прагнень інші, більш інструментальні: наприклад, збільшити стійкість до західних санкцій. Однак горизонти планування країн розширеного БРІКС можуть бути значно ширшими. Російські заклики до знищення Заходу мало кого цікавлять, оскільки Захід потрібен великим економікам, насамперед китайській, як стратегічний торговельний партнер. Питання в тому, якими будуть умови такої торгівлі. Російсько-українська війна додала також і питання про те, якими стануть безпекові наслідки торговельних війн.

Що далі?

Існує теорія, відповідно до якої найбільш небезпечні часи настають, коли розрив між старим гегемоном та новим претендентом на гегемонію скорочується. Тоді старі правила гри вже не працюють, а регіональні конфлікти стають частішими та інтенсивнішими. Російсько-українська війна є ознакою того, що, можливо, ці часи вже настали. Вона виходить далеко за рамки Східної Європи й стає частиною глобальної боротьби за міжнародний порядок.

Ця ж теорія говорить про те, що основний актив гегемонії – її альянси. Після стрімкого піднесення Китаю у Вашингтона

залишались союзники, яких у Пекіна не було. Але уроки, що їх виносять великі держави з російсько-української війни, здатні змінювати ситуацію. Боротьба за союзників триває і охоплює весь світ. Вона вже стала не тільки конкуренцією геополітичних стратегій, але й протистоянням ідеологій і бачень майбутнього.

Микола Капітоненко
Київ

Кандидат політичних наук Микола Капітоненко (Mykola Kapitonenko) – доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, директор Центру досліджень міжнародних відносин. Член Громадської ради при Комітеті з міжнародних відносин Верховної Ради України. Редактор журналу *UA: Ukraine Analytica*, автор понад 70 наукових статей. Основна сфера інтересів – міжнародні конфлікти та зовнішня політика України.